هو الرحمن آمنا به وعلیه توکلنا

در مطبع العلوم پانزدهم شهر شعبان سنه ۱۲۷۲ هجری طبع شد

بسم الله الرحمن الرحیم

الحمد لله الذی بعث فی الامیین رسولا یعلمهم الکتاب والحکمة والصلوة والسلام علی هذا النبی الامی نبی التوبة ونبی الرحمة وعلی آله وصحبه الذین هم احق بالاقتدا الی یوم القیامة اما بعد سوال از علماء ربانیین وفقهاء راسخین کسیکه بدرجه اجتهاد نرسیده است خواه عالم باشد خواه عامی عمل بحدیث نمودن او را جائز است یا نه بینوا توجروا جواب الحکم لله وهو احکم الحاکمین عالمی که تاویل عبارت عارف است وناسخ را از منسوخ می فهمد وصحیح را از ضعیف می شناسد وبر کتب متداوله محدثین قدرت میدارد عمل بحدیث نمودن او را میرسد باجماع امام اعظم وصاحبیه رحمهم الله اما کسیکه عامی محض است ونسخ وتاویل را نمی شناسد عمل بحدیث نمودن او را هم واجب است نزدیک امام اعظم ومحمد رحمهما الله خلافا لابی یوسف رح قال فی الهدایة ولو احتجم وظن ذلک یفطره ثم اکل متعمدا علیه القضاء والکفارة لان الظن ما استند الی دلیل شرعی الا اذا افتاه فقیه بالفساد لان الفتوی دلیل شرعی فی حقه ولو بلغه الحدیث فاعتمده فکذلک عند محمد لان قول الرسول صلی الله علیه وسلم لا ینزل عن

العاق منسوب الی العمدة والبیان وبنایة الی العنایة وغیره **سوال** تابع مجتهدی
را اگر حدیثی صحیح صریح غیر منسوخ مخالف قول امام خود رسد عمل بر حدیث نماید
یا بر قول امام و اگر عمل بر قول امام کند و حدیث را ترک سازد حال او
عند الله چیست بیان کنید این مسئله را از اقوال فقهاء عظام و صوفیه کرام
بتوفیق الله الملک العلام **جواب** وقتیکه کسی حدیث صحیح صریح غیر منسوخ یابد
عمل بر حدیث نمودن او را واجبست بلکه از عبارات هدایه و غایة البیان و
بحر الرائق و در مختار و عنایه وغیره که بالا مذکور شد مفهوم می شود که اگر حدیث
صریح هم نباشد بلکه احتمال تاویل یا نسخ داشته باشد و اطلاع بر تاویل و نسخ آن
نشود آن وقت هم غیر مجتهد را عمل بر ظاهر آن حدیث کردن واجب است و
استفتا از کدام مفتی و مجتهد لازم نیست نزدیک امام اعظم و محمد رحمهما الله و
نزد ابی یوسف رح نیز وقتیکه عامی جاهل محض نباشد همین حکم است و هرکه حدیث یا
آیه معارض قول امام خود را ترک سازد و عمل بر قول امام خود کند شیخ اکبر محی الدین
بن العربی رضی الله عنه که از علماء ابرار و امام صوفیه کبار است آنکس را در کتاب
فتوحات مکیه گمراه و خارج از دین خدا نوشته است حیث قال اذا صح الحدیث و
عارضه قول صاحب او امام فلا سبیل الی العدول عن الحدیث و ترک قول
ذلک الامام والصاحب للخبر ثم قال ولا یجوز ترک آیة او خبر صحیح لقول صاحب
او امام ومن یفعل ذلک فقد ضل ضلالا مبینا وخرج عن دین الله انتهی **وقال**
الشیخ عبد الوهاب الشعرانی فی مشارق الانوار القدسیة وسمعت سیدی

عبد الوہاب الشعرانی فی الیواقیت والجواہر روی عن ابی حنیفہ رح انہ کان یقول لا ینبغی
لمن لم یعرف دلیلی ان یفتی بکلامی وکان الامام مالک رح یقول ما من احد الا وماخوذ
من کلامہ ومردود علیہ الا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وروی الحاکم والبیہقی عن الشافعی
رح انہ کان یقول اذا صح الحدیث فہو مذہبی وفی روایۃ اذا رایتم کلامی یخالف الحدیث
فاعملوا بالحدیث واضربوا کلامی بالحائط وکان الامام احمد رح یقول لیس لاحد مع اللہ
ورسولہ کلام لا تقلدنی ولا تقلدن مالکا ولا الاوزاعی ولا النخعی ولا غیرہم وخذ الاحکام
من حیث اخذوہ من الکتاب والسنۃ انتہی **وقال** السیوطی رح فی کتابہ الرد علی
من اخلد الی الارض معزیا الی کتاب الملخص ہل اباح مالک وابو حنیفہ او الشافعی
رضی اللہ عنہم قط لاحد تقلیدہم حاشا للہ من ہذا بل وانہم قد نہوا عن ذلک ونعوا انہ
ولم یفسحوا لاحد فیہ انتہی ۞ وفی روضۃ العلماء عن الامام ابی حنیفہ رح اترکوا قولی
بخبر الرسول وخبر الصحابۃ وروی الخطیب باسنادہ ان الدارکی من الشافعیۃ کان ربما
یفتی بغیر مذہب الشافعی وابی حنیفۃ فیقال لہ ہذا یخالف قولہما فیقول ویلکم حدیث فلان
عن فلان عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم ہکذا والاخذ بالحدیث اولی من الاخذ بقولہما اذا
خالفاہ ۞ مصنف قاموس شیخ مجد الدین کہ سر حلقہ افضل متاخرین و از نقاد
محدثین ہست در صراط المستقیم نوشتہ کہ در باب عبادات اعتقاد کلی بران کند بعض
برانچہ از حضرت نبوت صلی اللہ علیہ وسلم بصحت رسیدہ ہست و از خلاف زید و عمرو
نہ اندیشد انتہی **وقدوۃ** المحدثین ابن حزم رحمۃ اللہ علیہ این چنین تقلید را کہ کسی
حدیث صحیح را متروک سازد و بر مسایل قیاسیہ امام خود عمل نماید حرام نوشتہ

والنهي عنه بين لا اشكال فيه ولا ... في جميع الاعصار

محدثة مبتدعة وقد تبع غير سبيل المؤمنين نعوذ بالله من هذه المنزلة

وقال في كتاب ابطال التقليد انما حدث التقليد في القرن الرابع والتقليد

حرام لا يحل في الدين قبول قول فلان الصاحب او من دون العالم بلا نص في ذلك

وهذا باطل وقد تخلف الصحابة والتابعون والعلماء الذين جعل بعضهم اولى

بالاتباع من بعض وتحقق في ابطال التقليدات القائلين به مقرون على القسم

بالبطل لان كل طائفة من الحنفية والمالكية والشافعية مقرة بان التقليد لا يحل ولم يحكم

الثلاثة قد نهوا عن تقليدهم ثم مع ذلك خالفوهم ومن العجب انهم اقروا ببطلان التقليد

ثم دانوا بالتقليد والشافعية مجمعون على ان جميع اهل عصر الصحابة لم يكن فيهم واحد فما فوقه

يقلد صاحبا اكبر منه فيأخذ بقوله كله وان جميع اهل عصر التابعين لم يكن فيهم واحد فما فوقه

يقلد صاحبا اكبر منه فيأخذ بقوله كله وكذا تابعوا التابعين فصح يقينا ان هؤلاء المقلدين الذين

يخالفون من تقدم وقد خالفوا اجماع الامة كلها متيقن وهذا عظيم جدا وايضا فالذي

تبع ابا حنيفة ومالكا والشافعي بان يقلدوا دون ابي بكر وعمر وعثمان وعلي وابن

مسعود وابن عباس وعائشة ودون سعيد بن المسيب والزهري والنخعي والشعبي

وعطاء وطاوس والحسن البصري رضي الله عنهم انتهى **وقال** امام الفقهاء

والمحدثين الشاشي ابو شامة في كتاب المؤمل وقد صرح الفقهاء ان زماننا اقتصر في

كتب الحديث والآثار رغبت عن حفظها ومعرفتها ... الكتب الفقهية المصنفة من شرحها

وتهذيبها ... اقوالهم وعرضهم في الطرق اقوال من سبقهم من متأخري الفقهاء و

6

باسه علامة الدهر وحجة الله الشيخ المحدث ولي الله في رسالة عقد الجيد في احكام الاجتهاد
والتقليد اعلم ان تقليد المجتهد على وجهين واجب وحرام فاحدهما ان يكون من
اتباع الرواية ولو دلالة تفصيله ان الجاهل بالكتاب والسنة لا يستطيع التتبع و
لا الاستنباط فكان وظيفته ان يسأل فقيهاً ما حكم رسول الله صلى الله عليه وآله
وسلم في مسئلة كذا وكذا بلا تعيين فاذا اخبر اتبعه سواء كان ماخوذاً من صريح نص
او مستنبطاً منه او مقيساً على النصوص فكل ذلك راجع الى الرواية عنه صلى الله
عليه وآله وسلم ولو دلالة وهذا قد اتفقت الامة على صحته قرناً بعد قرن وامارة
هذا التقليد ان يكون عمله بقول المجتهد كالمشروط بكونه موافقاً للسنة فلا يزال متفحصاً
من السنة بقدر الامكان فمتى ظهر الحديث يخالف قوله نبذه واخذ بالحديث و
اليه اشار الائمة قال الشافعي رح اذا صح الحديث فاعملوا بالحديث واضربوا كلامي
بالحائط وذكر اقوال مالك وابي حنيفة واحمد مثله قال والوجه الثاني ان يظن بفقيه انه
بلغ الغاية القصوى فلا يمكن ان يخطي فمهما بلغه حديث صحيح صريح يخالف مقالته لم يتركه و
ظن انه لما قلده كلفه الله بمقالته وكان كالسفينة المحجور فان بلغه حديث استيقن بصحته
لم يقبله لكونه ذمته مشغولة بالتقليد فهذا اعتقاد فاسد وقول كاسد ليس له شاهد
من النقل والعقل وما كان احد من القرون السابقة يفعل ذلك وقد كذب في ظنه
من ليس بمعصوم معصوماً وفي ظنه ان الله تعالى كلفه بقوله وان ذمته مشغولة بتقليده و
في مثله نزل قوله تعالى وانا على آثارهم مقتدون وهل كان تحريفات الملل السابقة الا
من هذا الوجه وقال في رسالته الفارسية المسماة بالمقالة الوضحة في الوصية والنصيحة

اتباع هوا بغیر العلم است انتهی **و نیز** در همان کتاب زیر آیه کریمه بل نتبع ما الفینا
علیه آباءنا فرموده که درین آیه اشاره ست بابطال تقلید بدو طریق اول
آنکه از مقلد باید پرسید که هر کرا تقلید میکنی نزد تو محق ست یا نه اگر محق بودن
او را نمی شناسی پس با وجود احتمال مبطل بودن او چرا او را تقلید میکنی و
اگر محق بودن او را می شناسی پس بکدام دلیل می شناسی اگر بتقلید دیگر
می شناسی سخن دران خواهد رفت و تسلسل لازم خواهد آمد و اگر بعقل می
شناسی پس آنرا در معرفت حق صرف نمیکنی و عار تقلید بر خود گوارا می داری
طریق دوم آنکه کسی را که تقلید می کنی اگر این مسئله را او هم بتقلید دانسته است
پس تقلید وقتی تمام شود که تو هم آن مسئله را بهمان دلیل بدانی و الا مخالف
او باشی نه مقلد و چون تو هم آن مسئله را بدلیل دانستی تقلید ضایع شد انتهی
و محدث اکمل نقیب اهل عالم باعمل واصل الی الله شهید فی سبیل الله
حضرت مولانا اسمعیل علیه الرحمة در کتاب صراط المستقیم نوشته که در اعمال
اتباع مذاهب اربعه که رائج در تمام اهل اسلام ست بهتر و خوب ست لیکن علم
پیغمبر را صلی الله علیه وسلم منحصر در علم یک شخص از مجتهدین نداند بلکه علم نبوی
منتشر در آفاق گردیده بموجب مقتضیات وقت بهر کس رسیده و بعد ازان
که کتب مصنف شده جمعیت آن علوم ظاهر گشته پس در هر مسئله که حدیث
صحیح صریح غیر منسوخ یابد اتباع هیچ مجتهد دران نکند و اهل حدیث را مقتدای
خود شناسد و بدل محبت ایشان دارد و تعظیم ایشان لازم شمرد که حاملان

مذهب اوست واگر فتوی نیز رسید وعمل او موافق مذهب کسی از مجتهدین افتاد
آن هم کفایت میکند قال فی البحر الرائق لو احتجم او اغتاب وظن انه یفطر ثم اکل
ان لم یستفت فقیها ولا بلغه الخبر فعلیه الکفارة لانه مجرد جهل وانه لیس بعذر فی
دار الاسلام وان استفتی فقیهاً فافتاه لا کفارة علیه لان العامی یجب علیه
تقلید العالم اذا کان یعتمد علی فتواه فکان معذوراً فیما صنع وان کان المفتی
مخطیاً فیما افتی انتهی وفیه ایضاً فی باب قضاء الفوائت کان عامیاً لیس
له مذهب معین فمذهبه فتوی المفتی کما صرحوا به فان افتاه حنفی اعاد العصر والمغرب
وان افتاه شافعی فلا یعیدهما ولا عبرة برایه وان لم یستفت وصادف الصحة
علی مذهب مجتهد اجزاه ولا اعادة علیه انتهی وشیخنا ملک العلماء مولانا
عبد العلی قدس سره بر ایجاب مذهبی از مذاهب اربعه رد بمبالغه تمام واطلاق
تشریع شرع جدید بر آن فرموده وفرموده که مخالف اجماع صحابه رضوان الله علیهم
است حیث قال فی شرح المسلم لا واجب الا ما اوجبه الله تعالی وله الحکم و
لم یوجب علی احد ان یتمذهب بمذهب رجل من الائمة فایجابه تشریع شرع جدید وقال
ناقلاً عن العراقی انعقد الاجماع علی ان من اسلم فله ان یقلد من شاء من العلماء
من غیر حجر واجمع الصحابة علی ان من استفتی ابابکر وعمر امیری المؤمنین فله ان
یستفتی اباهریرة ومعاذ بن جبل وغیرهما ویعمل بقولهم من غیر نکیر فمن ادعی
رفع هذین الاجماعین فعلیه البیان انتهی عبارات کتب دیگر علماء رحمهم الله که بالا مذکور شد همه دلالت
میدارد بر همین مدعی واکثر عبارات کتب اصول بر این دلالت میکند اگر همه را

بحث را واجب کردن و از تتبع آیات و احادیث اعراض نمودن شرک
ست العیاذ بالله من ذلک **سوال سوم** بعد التزام یک مذهب انتقال
ازان بمذهب دیگر صحیح است یا نه و آنچه در بعض فتاوی حنفیه نوشته است
که اگر شافعی انتقال بمذهب حنفی کند او را خلعت داده شود و اگر حنفی
انتقال بمذهب شافعی نماید او را تعزیر کرده شود دلیل آن چیست و
اگر مقلد فقیه است و علم تفسیر و حدیث و فقه و اصول میدارد و او را اگر
ترجیح مذهب دیگر علما در کدام مسئله از روی دلایل واضح شود دران
مسئله انتقال از مذهب امام خود لازم است یا نه **جواب** انتقال از
مذهبی بمذهب دیگر بشرطیکه بقصد تلهی نباشد درست است قال شیخنا ملک العلماء
مولانا عبد العلی قدس سره فی شرح المسلم لا یجب الاستمرار علی من
التزم مذهبا معینا و یصح الانتقال و هذا هو الحق الذی ینبغی ان یؤمن به و
یعتقد به لکن ینبغی ان لا یکون الانتقال للتلهی فان التلهی حرام قطعا
فی التمذهب کان او فی غیره انتهی **و قال** السیوطی فی جزیل المواهب
الانتقال من مذهب الی مذهب هو جائز کما جزم به الرافعی و تبعه النووی
و قال فی الروضة اذا دونت المذاهب فهل یجوز للمقلد ان ینتقل من مذهب
الی مذهب ان قلنا یلزمه الاجتهاد فی طلب الاعلم و غلب علی ظنه ان
الثانی اعلم فینبغی ان یجوز بل یجب و ان خیرناه فینبغی ان یجوز ایضا کما
لو قلد فی القبلة هذا ایاما و هذا ایاما انتهی و آنکه اگر حنفی انتقال بمذهب

الشيخ ولي الله في كتابه عقد الجيد من ظهر عليه ظهوراً بيناً ان النبي صلى الله عليه
وآله وسلم امر بكذا او نهى عن كذا وانه ليس بمنسوخ اما بان يتتبع الاحاديث
واقوال المخالف والموافق في المسألة فلا يجد لها نسخاً او بان يرى جماً غفيراً من المتبحرين
في العلم يذهبون اليه ويرى المخالف له لا يحتج الا بقياس او استنباط او نحو ذلك
فحينئذ لا سبب لمخالفة حديث النبي صلى الله عليه وآله وسلم الا نفاق خفي او حمق
جلي وهذا هو الذي اشار اليه الشيخ عز الدين بن عبد السلام حيث قال ومن
عجب العجب ان الفقهاء المقلدين يقف احدهم على ضعف ماخذ امامه بحيث لا يجد
لضعفه مدفعاً وهو مع ذلك يقلده فيه ويترك من شهد الكتاب والسنة والاقيسة
الصحيحة لمذهبهم جموداً على تقليد امامه بل يتحيل لدفع ظاهر الكتاب والسنة ويتاولهما
بالتاويلات البعيدة الباطلة قال ولم يزل الناس يسألون من اتفق من العلماء
من غير تقيد لمذهب ولا انكار على احد من السائلين الى ان ظهرت هذه المذاهب
ومتعصبوها من المقلدين فان احدهم يتبع امامه مع بعد مذهبه عن الادلة مقلداً له فيما
قال كانه نبي ارسل وهذا نأي عن الحق وبعد عن الصواب لا يرضى به احد من اولي الالباب
وقال الامام ابو شامة ينبغي لمن اشتغل بالفقه ان لا يقتصر على مذهب امام ويعتقد
في كل مسألة صحة ما كان اقرب الى دلالة الكتاب والسنة المحكمة وذلك سهل
عليه اذا كان اتقن معظم العلوم المتقدمة وليجتنب التعصب والنظر في طرائق الخلاف
فانها مضيعة للزمان الخ **سوال** ما قولكم رحمكم الله اندرين مسئله
كه كسي را قدرت اجتهاد في كل المسائل نباشد ليكن او را قدرت

معرفتها لکتاب الخ و قال الشیخ ابن نجیم فی شرح المنار یعنی و الشروط انما
هی فی حق المجتهد المطلق الذی یفتی فی جمیع الاحکام و اما المجتهد فی حکم دون
حکم فعلیه معرفة ما یتعلق بذلک الحکم انتهی پس مجتهد فی بعض المسائل در
انچه قدرت اجتهاد میدارد عمل بر اجتهاد خود کند و در انچه قدرت اجتهاد
نمی دارد تقلید مجتهد مطلق نماید قال فی المسلم و شرحه غیر المجتهد المطلق یلزمه
تقلید مجتهد ما من المجتهدین المطلقین لیعمل بفتواه و ان کان المکلف مجتهدا فی
بعض المسائل من الفقه و فی بعض العلوم کالفرائض فعلی القول بتجزی
الاجتهاد و هو الحق یلزمه التقلید فیما لا یقدر علی الاجتهاد و یعمل بفتوی غیره
و هکذا قال ابن الهمام و ابن نجیم سوال انچه در عوام بلکه در بعضی خواص انام
مشهور گشته ست که اجتهاد فی المذهب بر علامه نسفی ختم شد و اجتهاد مطلق
بر مجتهدین اربعه ختم گردید اکنون کسی اگرچه علم تفسیر و حدیث و فقه و
اصول بخوبی داشته باشد هرگز او را اجتهاد در هر کدام مسئله درست
نیست و تقلید بر او واجب ست این سخن مجرد دعوی ست یا کدام
دلیل و برهان هم بر آن قایم ست و بعد انقراض زمان مجتهدین اربعه
علماء دیگر اجتهاد فی بعض المسائل یا اجتهاد مطلق فی المسائل
نموده اند یا نه جواب حکم اختتام اجتهاد مطلق بر ائمه اربعه و اختتام
اجتهاد فی المذهب بر علامه نسفی تعصب بحت ست و رجم بالغیب
و محض خالی از دلایل و براهین ست بلکه ناشی از ضلال مبین اخذا

11

هذا کله هوس من هوساتهم لم یأتوا بدلیل ولا یعبأ بکلامهم وانما هم من الذین حکم
الحدیث انهم افتوا بغیر علم فضلوا واضلوا ولم یفهموا ان هذا اخبار بالغیب
فی خمس لا یعلمهن الا الله تعالی انتهی * وبعد ائمه اربعه جمعی از علما بدرجه
اجتهاد مطلق ومستقل رسیده اند واحداث مذاهب جدید نموده ومذهب
بعضی ازانها شیوع یافته مثل ابی ثور که از ائمه مشهورین ومجتهد مستقل
بود وقال الامام النووی فی تهذیب الاسماء واللغات هو صاحب مذهب
مستقل وقال الامام الیافعی فی تاریخه انه احد الاعلام وبرع فی العلم و
لم یقلد احداً وقال الذهبی هو الامام المجتهد المستقل وقال النسائی هو ثقة
مامون احد الفقهاء وقال ابن حبان کان احد ائمة الدنیا فقهاً وعلماً وورعاً
وفضلاً ودر اسماء الفقهاء نوشته که وی اول تابع ابی حنیفه رح بود من بعد بمذهب
امام شافعی انتقال کرد پس ازان برتبه اجتهاد مستقل رسید ومذهبش شایع
گشت واتباع او بسیار بودند چنانچه جنید بغدادی در اول امر بر مذهب او بود
تا قرن خامس اتباع او بکثرت بودند انتهی * ومثل محمد بن اسمعیل بخاری رح که
صاحب مذهب مستقل بود چنانچه رملی رح او را المجتهد المستقل نوشته وحافظ عسقلانی
از ابی مصعب رحمه الله نقل کرده که محمد بن اسمعیل افقه عندنا وابصر بالحدیث
من احمد بن حنبل رع قال لو ادرکت مالکاً ونظرت الی وجهه ووجه محمد بن اسمعیل
لقلت کلاهما واحد فی الفقه والحدیث وقال قتیبة بن سعید جالست الفقهاء
والزهاد والعباد ومارأیت منذ عقلت مثل محمد بن اسمعیل وهو فی زمانه کعمر

[illegible]

انتهی بحذفٍ و مثل ابی جعفر محمد بن جریر طبری که صاحب مذهب مستقل
بود و قال ابن خلکان انه کان اماماً فی فنون کثیرة منها التفسیر والحدیث
والفقه والتاریخ وغیر ذلک وله مصنفات ملیحة فی فنون عدیدة تدل
علی سعة علمه وغزارة فضله وکان من الائمة المجتهدین ولم یقلد احداً وذکره
ابو الفرج المعافی بن زکریا النهروانی المعروف بابن طرارا ی برح علی
مذهبه و ذکره الشیخ ابو اسحق الشیرازی فی طبقات الفقهاء والمحدثین
و قال الامام الیافعی هو احد العلماء الاعلام صاحب التفسیر الکبیر والتاریخ
الشهیر والمصنفات العدیدة والاوصاف الحمیدة کان مجتهداً لا یقلد احداً
و قال امام الائمة المعروف بابن خزیمة ما اعلم علی الارض اعلم من محمد بن
جریر ولقد ظلمته الحنابلة و قال السیوطی انه بلغ رتبة الاجتهاد المطلق المستقل
ودوّن لنفسه مذهباً مستقلاً وله اتباع قلدوه وافتوا وقضوا بمذهبه یسمون الجریریة
قال الخطیب کان احد ائمة العلماء یحکم بقوله ویرجع الیه انتهی القصه جمله علماء
مجتهدین که بعد از ائمه اربعه شده اند قرناً بعد قرن الی یومنا هذا که مذهب بعضی
از انها شیوع یافته و مذهب اکثری از انها در ازمنه فاسده به سبب تعصب
متعصبین شیوع نیافته اگر اسامی همه انها ذکر کرده شود یک دفتر عظیم گردد و
حال هر اقلیم دریافتن هم مشکل در ملک الیغنی در ملک هندوستان و در دو
از ده صدی حضرت شیخ الشیوخ مولانا شاه ولی الله محدث دهلوی قدس
سره گذشته اند که تبحر علم و اجتهاد شان از تصانیف شان ظاهر است کتاب

[illegible]

مثل امام شافعی و بخاری بلکه جمله اکابر دین رحمهم الله تعالی در کتب تواریخ
معاینه باید کرد و معاندان در حق صحابه کبار طعن ها کرده اند از طعن این
کوران هرگز منقصت شان آن بزرگان نمی شود و مجتهدین فی المذهب
و فی بعض المسائل صدها قرناً بعد قرن بوده اند ذکر اسامی آنها را این
مختصر هرگز متحمل نیست بلکه احاطه اسامی ایشان متعذر در کتب بیهقی و
کتاب معالم السنن و شرح السنة للبغوی مطالعه باید کرد واضح خواهد شد
که بسیاری از علماء ابرار قرناً بعد قرن بوده طریق آنها چنین بود که مسایل
منقوله از ابی حنیفه و مالک و شافعی و ثوری و غیرهم من المجتهدین را اول بر
احادیث موطا مالک و صحیحین و بعد ازان بر احادیث ترمذی و ابی داود
و نسائی عرض میکردند پس هر مسئله را که موافق صحاح سته می یافتند عبارةً یا
دلالةً یا اشارةً پس بهمون مسئله عمل میکردند و هر مسئله که مخالف
صحاح سته می یافتند آنرا ترک می نمودند پس اگر در کدام مسئله احادیث
و آثار مختلف یافته میشد اجتهاد میکردند در تطبیق بعضی از آنها ببعضی
یا مفسر را قاضی بر مبهم می نمودند یا تنقیح مورد و محل هر حدیث بر صورت
علیحده یا غیر ذلک تعمیل می نمودند پس اگر آن مسئله از باب سنن و آداب
می بود پس قایل بسنیت هر فعل از افعال مختلفه فی الاحادیث می شدند
و اگر مسئله از باب حلال و حرام یا از باب قضا می بود و اختلاف کرده اند
دران صحابه و تابعین و دیگر مجتهدین پس قرار می دادند آن مسئله را بر

اجتهاد و اجماع از کتب اصول فهمیده میشود اینست که استفراغ الجهد فی
ادراک الاحکام الشرعیة الفرعیة عن ادلتها التفصیلیة الراجعة کلیاتها
الی اربعة اقسام الکتاب والسنة والاجماع والقیاس ویفهم من هذا انه لازم
من ان یکون ذلک باعانة البعض فی التنبیه علی صور المسائل والتنبیه
علی ماخذ الاحکام من الادلة التفصیلیة او بغیر اعانة منه پس در تعریف
مجتهد داخل شدند آن علما که متابعت مجتهدی میکنند در اکثر مسایل لیکن
میشناسند دلیل هر مسئله از کتاب و سنت و اجماع و قیاس و اینچنین
علما در مذهب هر چهار مجتهدین قرناً بعد قرن بسیار گذشته اند و درین
زمان هم موجود اند اگرچه کم باشند قال الله تعالی قلیل من عبادی الشکور
و این علمای مجتهد منتسبین مخالفت صریح است از اصول خود و آنچه بعض
علما نوشته اند که مجتهد درین زمان مفقود ست غرض از ان مجتهد مستقل است
نه مجتهد مطلق و مجتهد مقید کما قال شیخ الحدیث الامام السیوطی فی رسالة الرد
علی من اخلد الی الارض ان التحقیق فی ذلک ان المجتهد المطلق اعم
من المجتهد المستقل وغیر المجتهد المقید فان المستقل هو الذی استقل بقواعد لنفسه
وبنی علیه الفقه خارجاً عن القواعد المقررة وهذا الشیء فقد من الدهر الی
آخره وهکذا فی جامع علم الاصول لقدوة العلما احمد بن عطار ح
وقال المحقق الجلیل والمحدث النبیل العارف بالله الشیخ ولی الله فی
کتابه عقد الجید فما ظنک فیمن کان موافقاً شیخه فی اکثر المسائل لکنه

عمل می برسد او را عمل بر ظاهر آن حدیث واجب است نزد امام اعظم و محمد
رحمهما الله اگرچه او عالم نباشد و حدیث محتمل التاویل والنسخ باشد و دلیل
این هر دو مجتهدان این است که ان ظاهر الحدیث واجب العمل به و هرگاه
قول مفتی دلیل است برای عامی با وجودیکه در قول هر مفتی احتمال خطا است
از روی استنباط و فهم تاویل و نسخ پس حدیث اگرچه احتمال تاویل یا نسخ
داشته باشد هرگاه بعامی خواهد رسید او را عمل بران واجب خواهد شد لان
قول الرسول صلعم لاینزل عن قول المفتی قال فی الکافی والحمیدی ای لا
یکون ادنی درجة من قول المفتی و نزد ابی یوسف هم غیر مجتهد را عمل بالحدیث نمودن
می باید بشرطیکه عالم باشد و عامی محض و جاهل نباشد چنانچه از هدایه و بحر الرائق
و در مختار و عنایه و غایة البیان وغیره بالا مذکور شد و همه می نویسند که خلافاً
لابی یوسف پس معلوم شد که راجح درین باب قول امام اعظم و محمد رحمهما الله است
زیرا که قول مرجوح را بلفظ خلافاً لفلان تعبیر میکنند ضابطه فقها همین است
فتامل وانصف ولا تتعسف و اقوال علما خلف هم متضمن همچنین مضامین
از کتب صوفیه کبار و علما اولی الابصار در جواب سوال اول مذکور شد
فراجع تکمیل و آنچه عوام این زمان میگویند که نصوص قرآن و حدیث را سوای مجتهد
کسی نمی فهمد این خلاف تصریحات اصولیین رحمهم الله است قد صرح الاصولیون
حتی صاحب فتح القدیر فی کتاب التحریر بان دلالة النص یخالف القیاس
فی ان القیاس یختص للمجتهد و دلالة النص یفهمها العوام ازین عبارت ثابت

خطابات شرعیه را اگرچه او مجتهد نیست وثانی آنکه تکالیف شرعیه از او ساقط
ست وثالث آنکه او مکلف ست بتحصیل مرتبۂ اجتهاد واگر اختیار کردی
امر اول را پس اعتراف کردی بآنکه استدلال بالنصوص مشروط
بالاجتهاد نیست وهو المطلوب واگر اختیار کردی امر ثانی را پس حکم
کردی بسقوط تکالیف شرعیه از عاقل بالغ سالم عن العوارض وذالک
باطل بالاجماع واگر اختیار کردی امر ثالث را پس قایل شدی بالتکلیف
بما لیس فی وسعه وهو خلاف الشرع والعقل زیرا که تحصیل مرتبۂ اجتهاد
سالهاء غیر مقدور ست ونزدیک قائلین بحجیۃ القیاس در آیۂ کریمه
فاعتبروا یا اولی الابصار اجتهاد وقیاس مراد ست از لفظ اعتبار
ومجتهدین مراد اند از لفظ اولی الابصار واجماع ست برآنکه بخطابات شرعیه
مکلف ست هر عاقل بالغ وتکلیف شرعی مختص بمجتهد نیست پس ثابت
شد که فهم خطابات شرعیه هم مختص نیست بمجتهد وآنچه بعض علما نوشته اند که
غیر مجتهد را تقلید مجتهد واجب ست غرض ازان تقلید فی المنصوصات نیست
بلکه تقلید در مسائل اجتهادیه قیاسیه مراد ست حیث صرح فی شرح [illegible]
بان کل عالم له اصابة الحکم المنصوص علیه مطلقا سواء کان قطعیا او ظنیا بحسب
الدلالة والاثبات وما کان ظنی الثبوت اعنی القیاس فهو المختص بالمجتهد وقال
القاضی عضد الملة المستفتی المقلد والمفتی المجتهد والمستفتی فیه هو المسائل الاجتهادیة
انتهی محصله پس ثابت شد که در منصوصات حاجت تقلید نیست هر

ما تمسکتم بہما کتاب اللہ وسنۃ رسولہ الخ لفظ فیکم وتمسکتم عام ست خاص بمجتہد نیست بلکہ ہر امّی دران داخل ست قال رسول اللہ صلعم انا امۃ امیۃ لا نکتب ولا نحسب آخرہ رواہ البخاری ومسلم ودر جامع الاصول آثار از حضرت عمرؓ مروی ست دلالت میدارند بران کہ معنی قران وحدیث می فہمند اہل بادیہ ونساء وصبیان * بالجملہ بسیار آیات واحادیث برانمعنی دلالت میدارند چندے ازان بطریق تمثیل دریجا تلاوۃ کردہ شد فان المنصف یکفیہ التمثیل والمتعصب تابع للاباطیل لا یفیدہ قراءۃ القرآن مع الانجیل وروایۃ سائر وحی الجبرئیل * واللہ اعلم بالصواب والیہ المرجع والمآب الخ بعد ملاحظہ این رسالہ براصحاب فکرت وارباب بصیرت مخفی ومحتجب نخواہد بود کہ درباب عمل بالحدیث لغیر المجتہد استدلال از قران مجید یا کتب متداولہ حدیث وآثار صحابہ وتابعین وتبع تابعین یا احتجاج باقوال مجتہدین سلف رضوان اللہ علیہم اجمعین نمودہ شد وانچہ اقوال علماء خلف ذکر کردہ شد محض بطور شواہد ست نہ بطرز اصل ودلیل پس ہر کہ رد براین مدعا قصد کند او را ہم لازم ست کہ رعایت در اثبات دعوے خود ہمین طور مرعی دارد کہ اصل ثبوت دعوی مبتنی باشد بر آیات وحدیث معتبر موجودات علیہ افضل الصلوات وآثار قرون ثلثہ

[illegible] اقوال [illegible] مجتہدین سلف [illegible] * بالحق وانت خیر الفاتحین وصلی اللہ وبارک [illegible] وآلہ اجمعین

19

اوپر خواص و عوام کی واضح ہو جیو کہ یہہ چند سوالات
ملک کوہستان مین یعنی خراسانمین حنفی ملاؤن
سنگستانیون نے لکر کی بیچ خدمت جامع المعقول و
منقول کشاف الدقائق افضل اصول جناب فیضاب
فضائل الکتاب مصدر فیض ازلی مولانا مرشدنا
مولوی فیاض علی افاض اللہ علینا من فیض الخفی
والجلی خلف الرشید جناب مستطاب مولوی الہی
بخش عظیم آبادی سلمہ اللہ تعالی کی پیش کئی سو جناب
مولانا موصوف نی جوابات سوالات مذکور کی کتب
اسلاف فقہ معتبرہ سے مدلل کر کے ارقام فرما دئی
اور جب مولانا موصوف ملک کوہستان سے طرف ہندوستان
کی تشریف لائی اور طرف جا سکونت اپنی کے یعنے عظیم آباد
روانہ ہوئی سو ناگاہ گذر جناب موصوف کا درمیان
دہلی کی ہوا تو یہہ کاتب الحروف بہی ملاقات خاص سے
فیض یاب ہوا اگرچہ اوصاف حمیدہ تو جناب مولانا

موصوف کی مخبرین ثقات سے سنا کرتا تھا مگر موافق خبر
لیس الخبر کالمعاینۃ کی یہہ آرزو تھی کہ اگر پروردگار
مشرف بزیارت کروادے تو کیا خوب ہو سو مقتضا حکم
الٰہی کا یوں ہوا کہ جناب مولانا موصوف کو پروردگار عالم درمیان
دہلی کی لایا اور اس فقیر کو بامید تمام مشرف بزیارت
کروایا اور فی الحقیقت جیسا کہ جناب موصوف کو مخبرین
ثقات سے سنا تھا ویسا ہی پایا اور یہہ جو استفتا کہ جسکا اوپر
ذکر کیا گیا کہ جو سنگستانیون نے سوال کئے تھے نقل اوسکی ہمراہ
جناب مولانا موصوف کی تھی سو اس فقیر کی بھی نظر سے گذرے
تو وہ نقل فتوے مذکور کی جناب مولانا سے لی لی اور مد
نظر چند اشخاص خاص الخاص یون ہوا کہ اس فتوی مذکور
کو بطور رسالہ کی طبع کروا دیجے سو بفیض الفیوض فی منع التقلید
بمعرض النصوص اسم قرار دیکر واسطے نفع خواص و عوام کی طبع
کروا دیا فقط

در مطبع العلوم حافظ احمد طبع نمود